

BÓLYA ANNA MÁRIA: VELIGDENSKI IGRI VO POREČE – VRSKI SO TVOREŠTVOTO NA KOSOVO

Bólya Anna Mária, Magyar Táncművészeti Egyetem, egyetemi docens. Ohrid
Macedón Folkegyüttes, alapító, vezető.

Absztrakt

A macedón folklór terület érdekes jelensége volt az 1970-es évekig fennmaradt, majd a gyermekjátékokban továbbélt hagyomány, a húsvéti drámai szokások, az úgynevezett gacskák eljátszása, Porece régióban. A szokásokat elsősorban a Jankovics nővérek és Vera Klicskova regisztrálta, akiknek a terepmunkáiból részletes leírást kapunk. Ma a ezeknek a játékoknak egyes részeit megfigyelhetjük Makedonszki Brodban, felújított formában. Előző számunkban, a cikk első részében a húsvéti gacskák egy részét mutattuk be. Ebben a második részben további játékokat mutatunk be, kiegészítve a játékok gyűjtések alapján készült listáját. Ezután a szokások és a Dionüszosz-kultusz nyomainak kapcsolatát vizsgáljuk, mozgásos modellek elemzésének tükrében. Elkülönülten vizsgáljuk a szokássor keretét adó két rituális táncot. Végül leírjuk azt a szűkebb régiót, ahol terepmunka leírások alapján ilyen jellegű táncok és játékok megtalálhatóak voltak.

#macedonfolklor #husvetiszokasok #porecseregion #dionuszoszkultusz
#macedontanchagyomany

Abstract

An interesting phenomenon of the Macedonian folklore area was the tradition that survived until the 1970s and then survived in children's games: the dramatic custom of Easter, the so-called gachki in Poreche region. The customs were registered primarily by the Jankovich sisters and Vera Klichkova, whose fieldwork gives a detailed description about them. Today, some parts of these games can be observed in Makedonski Brod in a renewed form. In our previous issue, in the first part of the article, we introduced some of the Easter gachki. In this second section, we present additional plays, supplementing the list of plays based on collections. We then examine the relationship between habits and traces of the cult of Dionysus in light of the analysis of movement models. We examine separately the two ritual dances that form the framework of the play-serial. Finally, we describe the narrower region where such dances could be found based on fieldwork descriptions.

#macedonianfolklore #eastercustoms #porecheregion #cultofdionysos
#macedoniandancetradition

II.

Vo prethodniot broj go vovedovme interesniot običaj, takanarečenite „gački“ od Poreče, koi bile praktikuvani do 1970-tite godini. Vo vtoriot del na statijata prodolžuvame so voveduvanieto i analizata.

Lazi mi lazi bubale

Ova e edinstvenata igra, koja po forma liči na Kalen broj, malen broj, no parovite se držat za racete, a ne za šamiite, i racete se držat dolu, formirajќi „pat“. Po patot se šeta interesna figura, koja vsušnost e dete, i se vika sirače. Vo minatoto ova dete trebalo da bide vistinsko sirače.

Deteto se dviži po „patot“, a ženite peat:

Lazaj, lazaj bubale,
Da dolaziš do mene,
Ako padneš ne kažu, ne kažu,
Na majke ti, na tatka ti (majke ti, majke ti).
Ako padnam ne žalam, ne žalam,
Kad sum kletto sirače, sirače,
Za sirače koj plače, koj plače?

Zet i nevesta

Ovaa igra go prikažuva naćinot na posreduvanieto pomeću familijata na ergenot i na devojkata, i se igrala vo paralelna liniska forma.

Ćuro, Maro veležano

Vo ovaa igra se pojavuva poranešnata savremena tema, pećalbarstvoto. Vo igrata devojkite go tažaat Ćuro koj umrel vo pećalbata. Formata na igrata e krug so dve devojki vo centarot.

Deljo, mori deljo

Deljo e star ergen, koj stoi vo centarot na krugot soćinet od devojkite, i odvrementavreme se obiduva da ja grabne najubavata devojka. Toj e ismean od devojkite, bidejќi obićeno ne može da grabne nekoja od niv.

Bajračeto

Ovde glavnata uloga ja ima bajrakot, što e vrzan na stap, čij vrv e crveno izboen. Bajrakot go drži edna žena. Učesnicite se naptrevaruvaat koj da go grabne bajrakot. Dve devojki od dvata kraja na linijata se natpevaruvaat za da go grabnat stapot. Ova igra može da ima i samo edna linija, a pred nea stoi ženata so bajrakot.

Zmija

Vo igrata Zmija ili Konoplika edna žena i edna devojka, „majka i ќerka“ obikoluvaat okolu kolceto od devojki. Vo centarot sedi „zmijata“. „ќerkata“, koja odi napred, božem prede, plače zašto e kasnata od zmija. Majkata ne veruva, misli deka ќerka i e mrzлива i prodolžuva da se dviži nanapred. Otkako doznava deka zmijata navistina ja kasnala ќerka i, taa ja „pronaoga“ zmijata, i ja udira so stap.

Junci

Kako vo drugite igri, i vo ovoj slučaj se pojavuva nekoje životno. Vo centarot na krugot od devojki e „ogništeto“ kadešto domaќinkata prigotvuva jadenje za oračot.

Oračot obikoluva okolu kolceto od devojki orajќi so dva „junci“. Oračot saka da jade otkako ќе izora, i se obraќa kon babata:

Šetlika, metlika

Crvena bobolka

Dren babo da jadam?

Ženata mu odgovori:

Eve, ova e pečivo,

Drugovo e bakrdanik,

Ova e pitulica,

Ova e kora na kora,

I dva gluvca zdola.

Oračot se nalutuva i ja izbrkuva, a potoa ja tepa babata.

Šutarčinja

Šutarčinja e najrasprostraneta igra na teritorijata na Makedonija, kako detska igra, pod različni iminja. „Šutarčinja“ se mladi devojki, koi se redat vo krug. Zad niv stojat postari devojki, „domaќinki“. Strogata „sandadžija“ (ne znaeme točno što znači ova ime) prašuva za šutarčeto i za jadenjeto od „domaќinkite“, dali dobro go čuvale. Ako ne go čuvale dobro i jadenjeto zagorelo, taa ja brka devojkata okolu kolceto, udirajќi ja so krpa.

Maski

I vo ova igra, pak, se javuvaat životni, no, vo ovoj slučaj prikaznata e podolga i posložena od drugite gački. Linijata na „maskite“ e formirana od devojki i ženi, fateni za pojas, no vo igrata učestvuvaat i ergeni i maži, koï gi čuvaat maskite. Vo prikaznata ima dolgo patovanje so maski, grabnuvanje na maskite kako i drugi elementi. Ova igra se čini pokontaminirana forma vo koja se integrirani poveќе igri.

Pilci

Ova igra e srodna so igrata Maski, no sindžirot e sostaven od „pilci“, a orovodecot e „kvačkata“. Vo igrata e vključeno i grabnuvanjeto na pilcite.

Blago meso

Blagoto meso e vistinsko „meso“ koe e vo centarot na kolceto, krugot sosteven od devojkite. Drugite odvretime-navreme se obiduvaat da go „skinat“ sindžirot i da kasnat od vkusnoto blago meso. Za sreќa ima branač koj ne go dozvoluva toa. Vo igrata učestvuvaat ili samo devojki i nevesti, ili samo maži.

Slepo kolo

Vo krug formiran od pogolem broj devojki i devojčinja se pušta edna devojka. Ŋ se vrzuvaaat očite, pri što taa treba da fati nekoe od devojčinjata.

Vili samovili

Igrata Vili samovili e poslednata igra koja se izigrala vo ciklusot veligdenski igri, no na nekoj način go navestuva periodot što sledi, koj vo narodnata religija se smeta za poseben period, i trae do Duhovden.

Vili samovili e ritualno oro i so nego se „zatvoraat“ veligdenskite svečenosti. Oroto go dobilo imeto po pesna što se pee dodeka se igra:

Vili, samovili

Puštete go Marka

Mene me zemete iii

Marko, moj stopane.

Ova oro ima sosema različna forma od prvoto oro i od igrate. Eden mnogu važen element e beskonečnost, što se najavuva preku napevot Kalen broj, malen broj. Se formiraat četiri linii od po tri devojki, od koi po dve se dvižat postojano, edna sproti druga, paralelno so kanonsko peenje. Liniskite parovi go počnuvaat peenjeto dvižejki se edni sproti drugi.

Po gačkite naselenieto odelo na „pokrsti“. Ovaa litija odi „za voda“. Vsušnost ova e hristijanizirana verzija na prethristijanskiot običaj „dodole“, ritual za dožd.

Karakteristiki na običajniot sistem

Vo gačkite možeme da nabljuduvame posebni figuri i temi: siračeto, parodijata na svadba, travestitni ulogi, figuri i zvuci na životni, smrtta, jadenjeto surovo meso, tepanjeto, izbrkuvanjeto, izmačuvačkata agresija, faćanjeto ili grabnuvanjeto devojki, falusniot simbol (stap so crvena boja) i ritualnoto oranje.

Odredeni temi i figuri se pojavuvaat i vo drugite praznični običai so dramski elementi vo godinata, no ima i specijalnosti, koi se pojavuvaat samo vo veligdenskite gački. Pomegu sličnostite može da se spomne Kamilata, koja e tropiziranjeto na zimskite običai. Taa sodrži slični elementi: parodijata na svadba, travestitnite ulogi, figuri ili zvuci na životni, smrtta, tepanjeto, izmačuvačkata agresija, falusniot simbol, upatuvanja na ritualnoto oranje, scenata smrt-oživuvanje, erotskiot ambient, erotskite elementi i direktnata agresija.

Koi se karakteristikite samo na veligdenskite gački?

Prvo treba da ja spomneme scenata jadenje surovo meso, a potoa figurata na siračeto, kako i gonenjeto, faćanjeto ili grabnuvanjeto devojki i imitativnata magija povrzana so rastenieto. Ovie se specifičnite karakteristiki na veligdenskite gački.

Najkarakterističniot element, što može da ja pokaže povrzanosta so Dionisoviot kult e igrata Blago meso. Znaeme za toa deka drobenjeto (*σπαραγμός*) i jadenjeto surovo meso (*ωμοφαγία*) bile delovi na žrtvoprenesuvanje na Dionisoviot kult.

Sporod istražuvačite ovie običai se naslednici na poranešniot kult na Dionis i Dionisovite praznici. Tie istaknuvaat deka ovie običai očevidno se vo srodstvo so desette igri na Dionis, koi se povrzani so smrtta i voskresnuvanjeto na ova božestvo. Dionis prvo se pojavuva kako dete vo kolepka, a potoa e progonet i ubien. No negovata smrt e samo neophoden uslov na negovoto proletno voskresnuvanje.

Orski i igrački formi

Ako ja razgleduvame formata na orata i igrice, gledame deka pretežno se pojavuva kružnata forma, obično so nekoj lik vo centralniot prostor, ili so nekolku učesnici okolu krugot.

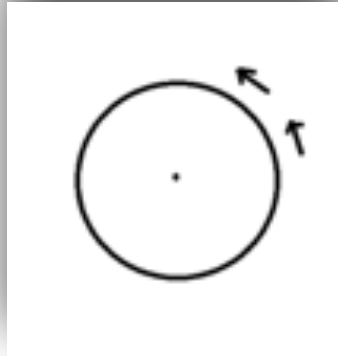

Fig. 2 Formata na poveke igri

Specifično e prvoto ritualno oro, so koe vsušnost se obikoluva ritualniot prostor. Ova ima otvorena orska forma, što e normalnata forma na makedonskoto oro. No, vo ovoj slučaj oroto ili dvižečkata forma nemaat glavna uloga, tuku taa e prenesena vo vnatrešniot prostor.

Možeme da nabljuduvame i liniski formi, pokraj Kalen broj, malen broj igrice Lazaj, lazaj bubale, Zet i nevesta i Bajračeto ja upotrebaat ovaa forma:

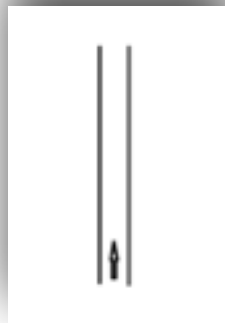

Fig. 3 Formata na Lazaj lazaj bubale

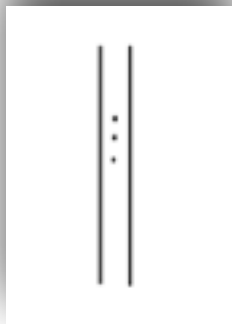

Fig. 4 Formata na Zet i nevesta

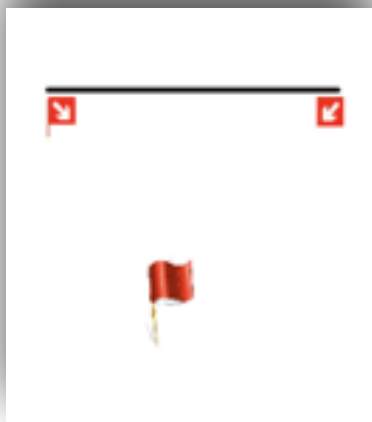

Fig. 5 Formata na Bajračeto

Samostojna e formata na Vili, samovili, kadešto se postaveni četiri linii parovite koi se dvižat sprotivno meğusebe. Dviženjeto e postojano, i sprotivnite linii parovi se dvižat zaedno, gi razmenuvaat mestata, a vo kanon, vo vtorata faza započnuva vtoriot glas, odnosno vtorata linija par.

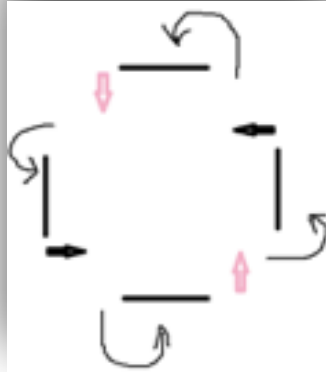

Fig. 6 Formata na Vili, samovili, vtoriot glas e so rozova boja

Ova, posledново, obredno šetano oro e specifična ritualna forma, koja ne se pojavuva vo drugite oblasti na makedonskiot folklor.

I dvete obredni šetani ora, meѓu koi i Kalen broj, malen broj – se žanr pomeѓu oroto i igrata – bidejќi učesnicite vo niv se dvižat. A formite na igri, krugovi i linii, se statični, obično samo odredeni posebni učesnici se dvižat. Samo vo igrите Maski i Pilci gledame liniska forma so dviženje.

Obrednite ora se sostavni delovi na prazničniot običaen sistem vo makedonskoto folklorno tvoreštvo. Ovde tie zazemaat posebno mesto: go obezbeduvaat ritualniot prostor i vremeto za igrите, koi se povrzani so specifični poranešni kultovi.

Geografskata rasprostranetost na gačkite

Za veligdenskite gački podatoci davaat i sestrite Jankoviќ. Od niv doznavame deka slični igri, po povod praznikot Veligden se igrале i na drugite mesta.

Zazbiruvanjeto i svečenoto oro za otvoraње se pojavuvale i vo Kičevo, i vo Gornje Nerodimlje, kako „poziv u igru“ so pesnata „Ote druge, da igramo, da igramo, da pojemo“, a i vo Pasjane so pesnata „Oj, goro, goro, zelena“.

Zmija, Maski i Pilci se pojavuvaat i vo okolinata na Kičevo.

Kalen broj, malen broj se pojavuva vo Gornje Nerodimlje kako „Kroš, krošnjice, viš, višnjice“.

Vili, samovili, i pesni za rasturanjeto na soborot e registrirano vo Pasjane i vo Gornje Nerodimlje, so pesna: Vehe slunce na zaodu, noh vehe noh! A devojke na pohodu, noh vehe noh!

Oroto kako svečeno zatvoranje vo Gornje Nerodimlje e igrano vo slična forma kako vo Poreče, so pesnata „Razvijaj se gorom, cvet“, a vo Pasjane se tancuva oroto vo kružna forma.

Danica Janković spomnuva deka i stilot na peenjeto e sličan so onoj vo Gornje Nerodimlje, sodržuvajki mnogu ikanje.

Pričinata na vakvata geografska rasprostranetost na veligdenskrite gački vo predelite na Poreče, Kičevo, Gornje Nerodimlje i Pasjane, može da bide pečalbarskata emigracija. Poznato e pečalbarskoto dviženje od Poreče kon ovie teritorii, kako i iselenicite na ovie kosovski mesnosti kon okolinata na Kičevo i Poreče. Može bi od toa sledat sličnostite na neкои topografski imanja. (s. Zvečan ili s. Kosovo.)

Kako zaključok možeme da potvrdime deka spomnatite veligdenski igri postoele karakteristično vo specifična oblast, što go pokriva delot na denešna Zapadna Makedonija i delot na Južno Kosovo.

Koristena literatura

Arnaudov, Mihail, Studii vārhu bālgarskrite obredi i legendi (Tom 2 Kukeri i rusalii), Sofija, Bālgarska akademija na naukite, 1972.

Bartha Elek, Néphit, népi vallásosság, Voigt V. (Ur.), A magyar folklór, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 470–504.

Bólya Anna Mária, "Templomot rak szamovila" Régi rétegek a macedón kalendárium keresztény ünnepköri énekeiben és táncaiban, Ethnographia, 2012, 412–427.

Bólya Anna Mária, Dionüszosz öröksége – A balkáni maszkos szokások és az angol masque műfaj elődjének tekinthető mummer's play kapcsolatai, Táncstudományi közlemények, 2017, 5–20.

Bólya Anna Mária, Macedón Folklór Adatbázis, Budapest, 2013, <http://www.macedon.hu>

Bolya, Ana Marija, Patuvanjetto na Dionis – Tragi na Dionisoviot kult vo igri so dramski elementi od makedonskiot i od ungarskiot folklor, Ars akademika, 2014, 90–101.

Bólya Anna Mária, Tánc a macedón szakrális hagyományban – doktori értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2015.

Bólya Anna Mária, Ünnepi szokások a Macedón hagyományban, Bartha E., Forisek P., Csiszár I. (Ur.), Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai, Konferenciakötet, (2012. 12. 14-15.) Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013, 133–143.

Dawkins, Richard MacGillivray, *The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus*, *The Journal of Hellenic Studies*, 1906, 191–206.

Ġurčeski, Marjan, *Makedonskiot nepokor otslikan preku Veligdenskite kuli vo Makedonski Brod*, *Makedonska Riznica*, 2013, 64–69.

Falus Róbert, *Az antik világ irodalmi*, Budapest, Gondolat könyvkiadó, 1976.

Felföldi László, *Rituális táncok a magyar néphagyományban*, *Ethnographia*, 1987, 207–226.

Iljoski, Vasil, *Varijanti so svadbeni motivi vo folklorniot kompleks obred, pesna, igra i drama*, Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1970.

Jankoviĥ, Ljubica & Jankoviĥ Danica, *Prilog proučavanju ostataka orskih obrednih igara u Jugoslaviju*, Beograd, Srpska Akedmija Nauka, 1957.

Jankoviĥ, Danica, *Dramski elementi u našim narodnim orskim igrama i narodna igra kao dramski elemenat narodnih obiĥaja*, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 1940, 75–94.

Jankoviĥ, Danica, *Narodne igre u Kiĉevu i okolini*, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 1940, 95–112.

Jankoviĥ, Danica, *Prazniĉne narodne igre u Poreĉu u Južnoj Srbii*, *Glasnik Etnografskog muzeja*, 1938, 24–29.

Jankoviĥ, Ljubica & Jankoviĥ, Danica, *Narodne igre*, Beograd, Gregoroviĥ, 1937.

Jovanoviĥ, Petar, *Poreĉe*, J. Cvijih (Ur.), *Naselja i poreklo stanovništva (Srpski etnografski zbornik Tom 28)*, Beograd, Štamparija "Mlada Srbija", 1935, 243–335.

Kapitánffy István & Tegye Imre & Györkösy Alajos (Ur.), *Ógörög-magyar szótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

Karadžoski, Vladimir, *Veligdenski kuli*, Skopje, Rakopis, 2014.

Kličkova, Vera, *Veligdenski obiĉai vo Poreĉe*, *Glasnik na Muzejsko-konzervatorsko društvo na Makedonija*, 1957, 151–212.

Mirĉevska, Mirjana, *Prašanje za potekloto na Poreĉanite – prilog kon etniĉkiot identitet*, 2004 Prezemenno 03 14, 2017 od UKIM IEA: www.iea.pmf.ukim.edu.mk/.../Mirchevska_Poreche_Etnicki_Identitet.pdf

Mladenoviĥ, Olivera, *Kolo u Južnih Slovena*, Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, 1973.

Petrovska-Kuzmanova, Katerina, *Veligdenski igri - etnoteatrološki osvrt*, *Spektar*, 2012, 111–118.

Petrovska-Kuzmanova, Katerina, Veligdenskite igri od Poreče vo folklorističkite istražovanja, Lučeska, E. & Dimoski, Z. (Ur.), 105 godini od rađanje to na Jozef Obrembski, Prilep – Poznanj, Institut za staroslovenska kultura – Institut za slovenska filologija UAM, 2013, 137–144.

Plevneš, Jordan, Besovskiot Dionis, Skopje, Elektronska biblioteka na kulturata i tradicijata na Makedonija, 1989.

Ratkó Lujza, A nagybőjti játék- és táncgyomány. A magyar nyelvterület nagybőjti játék- és táncanyagának értelmezése – Kandidátusi értekezés, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1997.

Ratkó Lujza, A tavaszi falujáró-kapuzó játékok, Cabello, J.-C. Tóth N. (Ur.), Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére, Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 2011, 483–488.

Ratkó Lujza, Női szerepek a magyar néptáncgyományban, Keszeg V., Viga Gy. (Ur.) Néprajzi Látóhatár, 2001, 263–277.

Ridgeway, William, The Origin of The Tragedy, Cambridge, Cambridge University Press, 1910.

Risteski, Ljupčo, S., Posmrtno oro vo tradicijata na balkanskite Sloveni, Studia Mythologica Slavica, 4, Ljubljana, Piza, 2000.

Risteski, Ljupčo S., Kategorii prostor i vreme vo narodnata kultura na Makedoncite, Skopje, Matica makedonska, 2005.

Risteski, Ljupčo S., Hristijanstvoto i narodnata kultura vo Makedonija – Kulturno-istoriski aspekti, (Svetieva, A. Ur.) Etnolog, 2009, 113–141.

Risteski, Milan, Poreče niz istorijata, Skopje, Studentski zbor, 1982.

Sachs, Curt, World History of the Dance, New York, W. W. Norton & Company, 1963.

Svetieva, Aneta, Erotskite elementi vo obredite so maski kaj Makedoncite, Bocev, V. (Ur.), Običai so maski Skopje, Muzej na Makedonija Szemes Péter, Rítus és tragédia, Pro Philosophia Füzetek, 2002, 83–104.

Ujváry Zoltán, Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1969.

Ujváry Zoltán, Népi színjátékok és maszkos szokások, Debrecen, Debrecen University Press, 1997.

Vargyas Lajos, Mimos-elemek a magyar betlehemes játékban, Antiquitas Hungarica, 1947, 177–184.

Veličkovski, Bone, Makedonski erotski narodni pesni, Skopje, Maska, 2012.